

Бишкектеги дем алып жаткан аба: коомдук саламаттык сактоо жаатындагы өзгөчө кырдаал¹

Абанын булганышы дүйнөдөгү өлүм менен оорунун негизги себеби болуп саналат. Ден соолукка болгон таасир ооруканага жаткыруу жана тез медициналык жардам бөлүмдөрүнө кайрылуунун санынын жогорулашынан эрте өлүм тобокелдигинин жогорулашына чейин оошуп турат. Болжол менен дүйнөдөгү 7 миллион эрте өлүмдөр абанын булганышы менен байланышып, негизинен жүрөк ооруларынан, инсульттан, өпкөнүн өнөкөт обструкциялык ооруларынан, өпкө рагынан жана балдардын курч респиратордук инфекцияларынан болот (ДСУ, 2018). Кризис Кыргызстанга да таасир тийгизген: өлүмдүүлүк боюнча 100,000 жашоочунун ичинен 111ди түзүп чындыгында эле Кыргызстан региондо экинчи орунду ээлейт, бул болсо региондогу орто көрсөткүчтөн үч эсе көп.² Дайыма кыш айларда Бишкекте абанын катуу бөлүкчөлөр менен булгануусу ДСУнун нормативдеринен (ТЧ2.5) 10 жана андан көп эсе ашат. Көйгөйлөр, жалпысынан, изилденген эмес, ал эми экологиялык параметрлерди көзөмөлдөөгө жооптуу мамлекеттик органдардын тийиштүү жабдуусу жана тажрыйбасы жок. Улуттук гидрометеорологиялык агенттиктин 2006-2011-жылдардагы маалыматына таянып, 2014-жылы жарыяланган отчетто, БУУӨП 365 күндүн 287 күнүндө азот кычкылы сыяктуу текшерилген булгоочу заттардын концентрациясы максималдуу жол берүүчү концентрациядан ашып кеткенине карабастан, “1990-жылдан бери эч кандай чанды ченөө жүргүзүлгөн эмес” деп көрсөтүп жатат.³ Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча Бишкектеги өпкө ооруларынын саны 2013-жылы 150000ден аз болсо, ал эми 2017-жылы 220000ден ашкан. Бул көрсөткүч 49 % жогорулап, Бишкектеги өпкө даргына чалдыгуу деңгээли өтө чоң 21,4 % түзгөн, бул өлкөдөгү орточо көрсөткүчтү эки эсе ашып кеткен.⁴

ТЧ2.5 боюнча көз карандысыз мониторингдин натыйжалары

2018-жылдан бери Кыргыз-Россия Славян университети жана жергиликтүү «MoveGreen» бейөкмөт уюму Бишкектеги абанын булгануусун өз алдынча көзөмөлдөп келе жатышат.⁵ 2018-жылдын январында бул эки уюм Бишкектеги катуу бөлүкчөлөрдүн чыгаруусун деңгээли (ТЧ2.5) (дүйнөдөгү өзгөчө булганч абалуу шаар катары белгилүү болгон) Бейжиндин деңгээлинен ашып, ДСУ сунуштаган 25 мкг/м³ чектен 20 эсе жогорулаганын маалымдашкан. 2018-жылдын октябрь жана ноябрь айларында Бишкектеги ТЧ2.5 деңгээли кайрадан улуттук ченемден бир катар жогору деңгээлге чейин көтөрүлгөн. Бишкекте жарым миллиондон ашык транспорттук каражат бар экенин, анын көпчүлүгү эски болуп жана эч кандай техникалык инспекциядан өтпөй турганын эске алганда, шаар аба булгануусунун болжол менен 60 %нын транспорт түзөт деп эсептесе болот. Жылытуу маселеси да негизги фактор болуп саналат. Жеке үйлөрдүн көпчүлүгү башка мүмкүндүк жок болгондуктан көмүр жагышат. Кээ бир коомдук мекемелер (мисалы, мончолор) жана чакан ишканалар имаратты жылытуу үчүн эски дөңгөлөктөрдү жана башка калдыктарды жагып жатканы айтылат. Ошондой эле, шаардык таштанды жайлар дагы булгануунун негизги булактары болуп саналат, анткени ал жайлар дайыма өрттөнүп, уулуу заттардын буулары Бишкекке чейин жетип турат.⁶

Өкмөттүн учурдагы чаралары

Бишкектеги айлана-чөйрөнү коргоо боюнча жумуштар Кыргызстандын өкмөтү тарабынан 2018-жылдын июнунда кабыл алган, мекеме аралык жумуш тобу тарабынан иштелип чыккан 33 артыкчылыктуу чаралардан турган тизме менен жетектелет. Бул чаралардын кээ бирлери аба булгоо маселесин чечүүгө багытталган. Ал эми кеңири коомчулук жана өкмөттүн бир бөлүгү бул маселеге көбүрөөк көңүл бура баштаганына карабастан, тилекке каршы, Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча мамлекеттик агенттиги (КЧКТЧМА)⁷ жана Бишкек шаарынын мэриясы Бишкекте саламаттык сактоо жаатында өзгөчө кырдаал түзүлүп жатканын тануудан баш тартып жатышат.⁸ Жакында өткөн тегерек столдо КЧКТЧМАНын өкүлү 33 чаранын бири кана ишке ашканын айтып чыккан (2018-жылдын июлунда электр жана

¹ Бул кыскача маалымат БӨУ, эксперттер жана өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр ортосундагы 2018-жылдын ноябрындагы жолугушуудан кийин изилдөөчүлөр тобу тарабынан даярдалды. Бул маалымат өнүктүрүү боюнча өнөктөштөрдүн Координациялык кеңешинин бардык мүчөлөрүнүн оюн билдирет дегенге жатпайт.

² Кыргызстан боюнча Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун маалыматын тиркемеден кара.

³ www.undp.org/.../kgz-State-of-Environment-Kyrgyzstan-Dec-2014-ENG.pdf

⁴ www.stat.kg/media/publicationarchive/69c50a26-74ca-4fe9-8816-26447055f3fb.pdf

⁵ Азыркы учурда маалымат коомчулукка негизинен <http://movegreen.kg/abakg/#/> сайты аркылуу реалдуу режимде жеткиликтүү. Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун жетектөөчү принциптерине ылайык Бишкекти башка шаарлар менен кантип салыштырса болоорун түшүнүү үчүн, мисалы, aqicn.org аркылуу болжол менен 24 сааттык жана ТЧ2.5 орто жылдык деңгээлин маалымдоо маанилүү.

⁶ praguecivilsociety.org/aerial-footage-reveals-extent-of-bishkek-waste-site/

⁷ <http://respub.kg/2018/11/19/vbishkekenechemdyshat-chinovniki-utverzhdavut-zagryaznennost-vozduxa-v-stolice-predelax-normy/>

⁸ <https://www.facebook.com/312Bishkek/videos/462818060912723/>

гибридик транспорттук каражаттардын импортуна болгон салыктар төмөндөтүлгөн). 2018-жылдын 20-ноябрында премьер-министр 33 чаранын төртөө боюнча иш-аракеттерди күчөтүү чакырыгы менен арыз жарыялаган: а) турак жайларды жылытуу үчүн газ түтүктөрүн өткөзүү; б) коомдук транспортту газ отунга өткөрүү; в) көп кабаттуу курулуштарга тыюу салуу боюнча изилдөө жүргүзүү; г) шаарды жашылдандыруу. Мындан башка ал жеке секторду «жашыл» экономикага⁹ өтүүгө демилгелеп жана саламаттык сактоо министрлигине аба булгануусунун ден соолукка тийгизген терс таасирин баамдап, жол берилген чектерди белгилөө тапшырмасын берген.¹⁰

Чаралардын натыйжалуулугун жогорулатуу жолдору

Премьер-министр тарабынан аныкталган чаралардын тизмеси булгануунун түпкү негизги себептерин жоюп, орто жана узак мөөнөттүү келечекте натыйжа берүүгө мүмкүндүк түзөт, а бирок бул мерчемдүү иш-чаралар ушул кышта абанын булгануу деңгээлин төмөндөтөт деген ойдон алыспыз. Бул кризистик абалдын чукулдугун жана коомдун ден-соолугуна тийгизип жактан терс таасирин эске алуу менен, биз өкмөткө натыйжалуу кыска мөөнөттүү чаралар боюнча ыкчам аракеттерди төмөнкү жааттарда карап чыгууну сунуштайбыз:

а) Коомдук маалымат: Бишкек шаарынын бардык тургундарына жеткиликтүү так, ырааттуу жана өз маалындагы байланыш иш-чаралары

Социалдык тармактардагы билдирүүлөргө жана кээ бир жаңылык маалымат агенттиктеринин репортаждарына карабастан, жарандарга абанын сапаты тууралуу маалыматты жана аба булгануу деңгээли өтө жогору болгондо коргоонуу тууралуу маалыматты табуу оңой эмес. Биз өкмөткө абанын булгануу деңгээлдери жөнүндө ишенимдүү жана учурдагы маалыматты жеткиликтүү кылууну, жана ар бир адам өзүнүн ден соолугун сактоо үчүн тиешелүү чаралар (мисалы, маска тагынуу, көчөдө жүрүүнүн убактысын чектөө) тууралуу сунуштарды жарыялоону сунуштайбыз. Мындай маалымат өзгөчө өнөкөт оорулары бар (өпкө оорулары, жүрөк-кан тамыр көйгөйлөрү) жана тобокел тобундагы (кош бойлуу аялдар, балдар) адамдар үчүн маанилүү. Ошондой эле бардык жарандар өзүн жана өзүнүн үй-бүлөсүн кандай тобокелдикке дуушар кылып жатканын, жана өздөрү тарабынан аба булганышын төмөндөтүү үчүн кандай салым кошо алаарын түшүнүшү керектиги өтө маанилүү.

б) Транспорт

Жол кыймылы абанын булганышынын эң ири булагы, ошондой эле токтоосуз жана натыйжалуу чараларды ишке ашыруу үчүн эң ылайыктуусу болуп саналат. Чакан чыгым менен бир катар чараларды ишке ашыруу мүмкүн. Биз төмөнкүлөр сыяктуу атайын чараларды киргизүүнү өкмөттүн кароосуна сунуштайбыз: полицияга айлана-чөйрөнү бузган транспорттук каражаттарды токтотууга укук берүү, акы төлөнүүчү токтотмолордун санын жогорулатуу, негизги магистралдагы автобус жана троллейбус үчүн артыкчылыктуу жол тилкелерин киргизүү, дизель транспорттук каражаттар үчүн (мисалы, маршруткалар) зыяндуу заттардын чыгындысын милдеттүү түрдө сыноону киргизүү, же белгиленген күндөрдө жүрүүгө уруксат берилген унаалардын санына убактылуу чектөө киргизүү (мисалы, эгер абанын булганышы өтө жогору болсо, жуп номерлүү автомобилдер үчүн жуп күндөрү жүрүү).¹¹

в) Жылытуу

Борбордук жылуулук тутумуна кошулбаган Бишкектин көптөгөн жеке менчик турак жай ээлери үйлөрүн жылытуу максатында көмүр жагышат. Газ тармагын жайытуу маселеси өтө зарыл, бирок жеке үйлөрдү кошуу процесси абдан жай жүрүп жатат жана бул жол аркылуу жакынкы арада аба булгануу маселеси чечилиши күмөн. Өкмөткө пластмасса, дөңгөлөк, текстиль жана башка катуу калдыктарды жана төмөнкү сапаттагы абаны булгаган отун түрлөрүн жагууга жол бербөө жана жаратылышты коргоо мыйзамдарын күчөтүү аркылуу от жагуудан абаны булгоо жолдорун азайтууну кароону сунуштайбыз.

г) Калдыктарды башкаруу

Аба булгануу контекстинде жетишерлүү түрдө жөнгө салынбаган маселелердин бири бул калдыктарды башкаруу маселеси. Бишкек билимди жогорулатуу кампаниясы менен айкалышкан комплекстүү калдыктарды башкаруу стратегиясына муктаж.

д) Этап-этабы менен чара көрүү

2018-жылдын 6-июнунда өкмөт тарабынан кабыл алынган чаралар максатка ылайык жана колдоого татыктуу, бирок бул чаралар аркылуу азыркы 2018-2019 жылытуу сезонунда адамдардын өмүрүн сактап калаары күмөн. Ушундай эле кризиске учураган башка шаарларда натыйжалуу ишке ашкан булгануу деңгээлине жараша чара колдонуу негизинде жүргүзүлгөн комплекстүү чаралардын мисалдары бар.¹² Биз өкмөткө, өзгөчө ТЧ2.5 концентрациясы сыяктуу, булгануунун деңгээлине ылайык чараларды кабыл алууну сунуштайбыз. Ал үчүн аба сапатына реалдуу мезгилде мониторинг жүргүзүү, тез жана натыйжалуу чара көрүү жана маалымдоо талап кылынат, бул болсо ошондой эле тобокелчиликти оптималдуу төмөндөшүн жана популярдуу эмес чаралардын (мисалы, токтотмо үчүн акы төлөмдөрү, транспорттук каражаттарды пайдалануу боюнча убактылуу чектөө) натыйжасында коомчулукка келтирилген ыңгайсыздыктардын азайуусун камсыздайт.

⁹ мисалы, www.greengrowthknowledge.org/country/kyrgyzstan кара

¹⁰ мисалы, www.who.int/airpollution/en/ кара

¹¹ Бул чаралардын кээ бирлери популярдуу болбой жана сын-пикирге дуушар болушу мүмкүн, бирок тиешелүү байланыш түзүү жана көйгөйлөр менен ден-соолук тобокелдиктерин презентациялоо аркылуу калктын колдоосун алса болот.

¹² мисалы, <http://cpcb.nic.in/action-plan/> кара

Келечеги

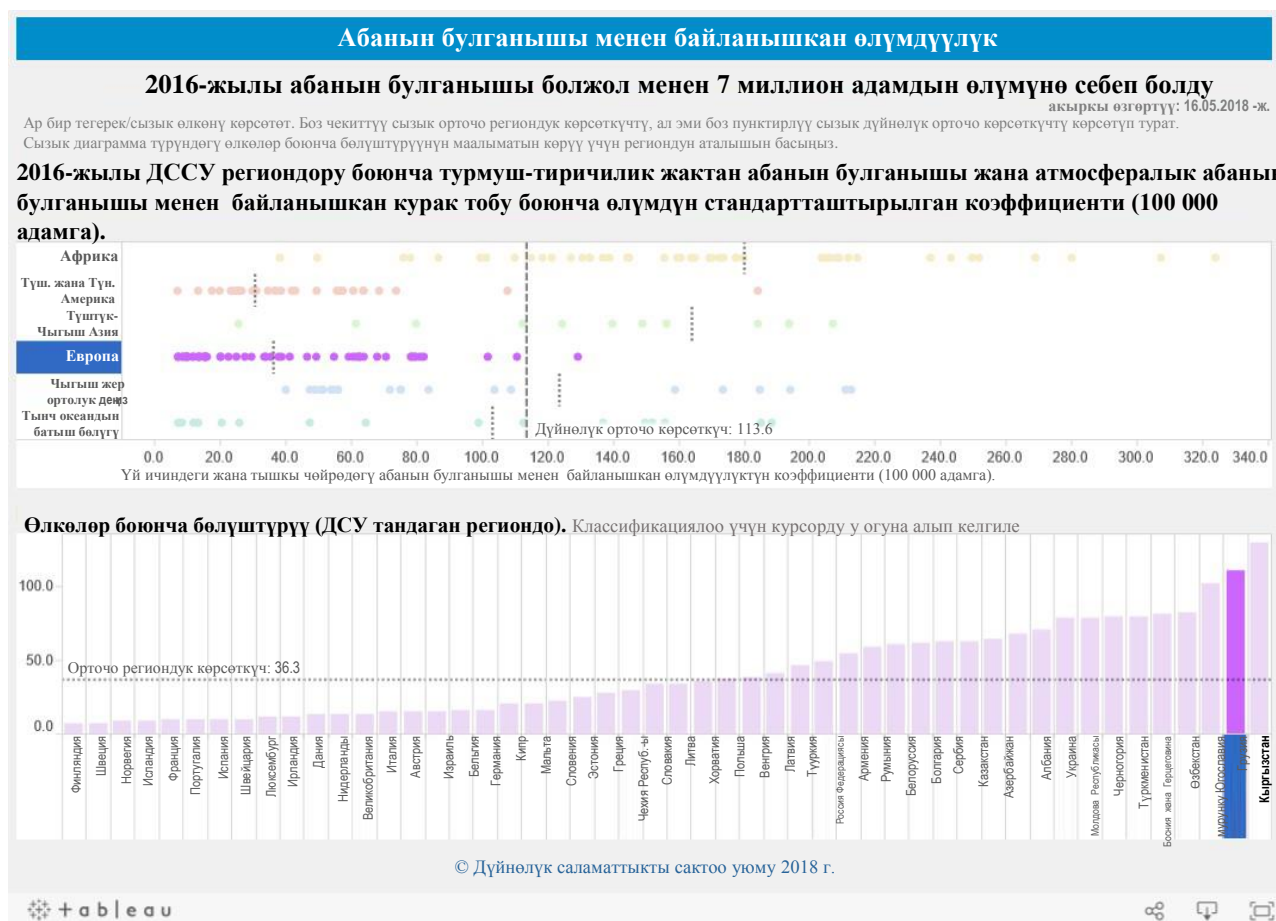
Биз коомчулук да, өкмөт да абанын булгануу көйгөйүнө көңүл бөлө баштаганына кубанычтабыз. Түпкү маселелерди чечүү аркылуу Бишкек Борбордук Азиядагы эң жашыл шаардын бири деген наамын өзүнө кайтара алат жана өзүнүн жарандарын саламаттыгын бекемдей алат.

Кыргызстандагы абанын булганышы менен байланышкан оорулар боюнча 2016-жылдагы өлүмдүүлүк

	ЖИО (жүрөктүн ишемиялык оорулары)	Инсульт	ӨӨОО (өпкөнүн өнөкөт обструкциялык оорулары)	Өпкө рагы	Төмөнкү дем алуу жолдорунун курч респиратордук инфекциясы (бардык курактагы топтор)	Бардыгы	Өлүм саны 100,000 киши башына (жалпы коэффициент)	Өлүм саны 100,000 киши башына (курагы боюнча стандартташтырылган коэффициент)
Тышкы чөйрө	1,817	610	254	61	174	2,917	49	74
Үй	888	361	225	81	179	1,734	43	29
Жалпы	2,563	923	437	132	321	4,377	74	111

Булак: <http://www.who.int/airpollution/data/en/>

2016-жылы үй ичиндеги жана тышкы чөйрөдөгү атмосфералык абанын булганышы менен байланышкан куракка жараша стандартташтырылган өлүмдүүлүктүн коэффициенти Кыргызстанда 110,7 түздү (100 000 адамга).

Булак: <http://apps.who.int/gho/data/node.sdg.3-9-viz-1?lang=en>